

Ն Ա Ն Ա Պ Ա Ր Հ Ո Ր Դ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ի Հ Ա Յ Ս .

(Շարադարութիւն. Տես էջ 337.)

Մշոյ բղեշխուծիւնը բաց ի Մուշ, Բաղէշ եւ Խլամբ քաղաքներէն ուրիշ շատ հարուստ գաւառներ ալ ունի: Գեղերուն շատին բնակիչները Հայ են: Ամէն մէկ թաղը մէկ մէկ եկեղեցի կայ եւ մէկ քահանայ, որ Կարնոյ առաջնորդին իշխանութեանը տակ են: Հասարակ ժողովուրդը ընդհանրապէս այնչափ աղքատ է որ քիչ մը ունեւորները հեռաւոր գաւառներ կերթան, եւ քանի մը տարի մնալէն ետեւ կդառնան կուգան իրենց տները, որ իրենց խնայութեամբ եւ աշխատանքով վաստակած հարստութիւնը վայելեն: Կանայք աշխատասէր են, բուրդ եւ բամբակ մանելու կաշխատին. իրենց հագուստը լայն ներքնահանդերձ է գոյնզգոյն. վրայէն վերարկու մը ունին՝ որ մինչեւ ծունկերին կհասնի. մէջքերը կաշիէ գօտի՝ լայն ձարմանդով, գլուխները թաշկինակով ականջներուն տակէն փածոտուած: Հայերուն մէկ մասը Տաճկաց հպատակ է, մէկ մասը Քիւրտ պէյերու. բայց երկուքն ալ մեծ խեղճութեան մէջ:

Փաշան Մէհէմմետ աղային ձեռքովը իմացուց մեզի թէ պէտք է Վանայ ճանապարհը բռնեմք, վասն զի Պիթլիզի ու Սերտի ճանապարհները Քիւրտերուն աւազակութեամբը վտանգաւոր են. բայց որովհետեւ այս բանս ոչ միայն առաջուց ըսած չէր մեզի, այլ եւ հաւատացուցեր էր թէ Պիթլիզու ճանապարհը ապահով է, ետքի խրատին մօտիկ չըրինք, կարծելով թէ ուրիշ պատճառով մը պիտի լինի կարծիքը փոխելը: Քանի մը անգամ հարցուցեր էր Թաթարին թէ քովերնիս ժամացոյցներ, հրացաններ, ատրճանակներ ունի՞մք թէ ոչ. բայց երբոր Մէհէմմետ աղան նորա կարծիքին համեմատ պատասխան չտուաւ, միտքը դրաւ որ զմեզ Վան յուղարկէ, կարծելով թէ մեք այնպիսի մեծ պտոյտ ընելէն վախնալով՝ պիտի հարկադրիմք իրեն ընծայ մը տալու. բայց ասոր մէջ ալ խաբուեցաւ. վասն զի այս լուրը առնելուս պէս՝ ծառաս յուղարկեցի (վասն զի Մէհէմմետ աղային վրայ սաստիկ կասկած ունէի թէ նորէն խարդախութիւն մը կբանեցնէ), եւ

իմացուցի փաշային թէ հաստատ միտքս դրած եմ որ կամ Պիթլիզ երթամ եւ կամ Կարին դառնամ: Նա ամենայն պաղուծեամբ պատասխանեց որ եթէ այս է ձեր միտքը՝ քանի մը ձի կուտամ ձեզի, եւ մէկ առաջնորդ մը որ զձեզ երկրորդ օրը Պիթլիզ տանի:

Առաւօտը դեռ չէինք հագուած, Քիւրտի հագուստով խեղճ կերպարանքով մարդուն մէկը ներս մտաւ. ինքը տաճկերէն կխօսէր՝ այնպէս գէշ որ կարելի չէր լեզուն հասկընալ. բայց մեք շուտով հասկըցանք թէ փաշային մեզի առաջնորդ յուղարկածը այն մարդն է: Եկաւ հանգիստ կերպով նստաւ սենեկին մէջտեղը, քովը կանչեց իւր մէկ քանի մարդիկը, որ պատուած հագուստներով էին. հասկըցուց իրենց թէ շէնքով շնորհքով պէտք է վարուին մեզի հետ, եւ հրամայեց որ ճամբու պաշար պատրաստեն՝ խահուէ, պանիր եւ ուրիշ քանի մը բաներ: Այն Քիւրտ ծերուկին վրայ այնպիսի բարեմտութիւն մը, միանգամայն այնպիսի ծիծաղաշարժ բան մը կար որ հարկադրուած էինք զինքը սիրելու, եւ ճանապարհին այնչափ խնամք կցուցնէր մեր վրայ որ չխաբուեցանք իրեն վրայ բարի կարծիք ունեցածներուս:

Առաւօտը ժամը 8-ին ճանապարհ ելանք, եւ երեք մղոն տեղ քալելով հասանք Փուինք գեղը, եւ այնտեղը պէկին հետ խահուէ խմեցինք: Ցետոյ քարոտ ճանապարհով մը առաջ գնացինք դէպ ի գառ ի վեր. *Պէլլիճուն* լեռներուն տակը աւերակ քաղաք մը եւ բերդ մը տեսանք: Ցետոյ լեռներուն ծայրը հասանք, եւ անկից տեսանք *Նազուկ* լիճը, որ անշուշտ հիններուն *Արեքունս* ըսածն է:

Մէկ մղոնի չափ վար իջնալէն ետքը՝ լճին արեւմտեան եզերքը հասանք. ինծի այնպէս երեւցաւ թէ լճին երկայնութիւնը արեւելքէն արեւմուտք 13 մղոն է, եւ մէջտեղի լայնութիւնը 5 մղոնի չափ. արեւմտեան ծայրը այնչափ կնեղնայ որ մէկ մղոնէն աւելի չէ, բայց արեւելեան

կողմը աւելի լայն երեւցաւ ինծի: Քովերը ծառ ամենեւին չգտնուելով՝ այս լիճը գեղեցկութիւն մը չունի. մէկ գեղ մը միայն կայ եզերքը՝ որ *ձեզիրեք-Ուզա* կըսուի, եւ հարաւային արեւմտեան եզերքին վրայ Թերակղզի մի է: Ջրին համը նայեցայ, անոյշ եւ առողջարար է, եւ ամէն պիտոյից կընայ ծառայել: Մեք լճին արեւմտեան եզերքէն քալելով՝ հարաւային լեռներուն վրայ ելանք, յետոյ փոքրիկ առուակ մը անցանք որ այն լեռներէն կըղխի եւ Տիգրիս (¹) գետին աղբիւրներէն մէկը կհամարուի:

Տասներեօթներորդ մղոնին նագուկ լիճը աներեւոյթ եղաւ, եւ մեք լեռներէն փոքրիկ դաշտ մը իջնելով՝ գիշերը իջեւանեցանք *Միշի* անունով գեղը՝ որոյ բնակիչները Հրեայ են. մեծ սիրով հիւրընկալութիւն ըրին նոքա մեզի. աղային տանը առջեւը ցանկի մը շուքին մէջ կապերտներ փռեցին մեզի համար, եւ դիմացնիս կերեւնար ամայի դաշտի մը ծայրը դէպ ի արեւելեան կողմ մը ահագին *Սեփան* տաղը:

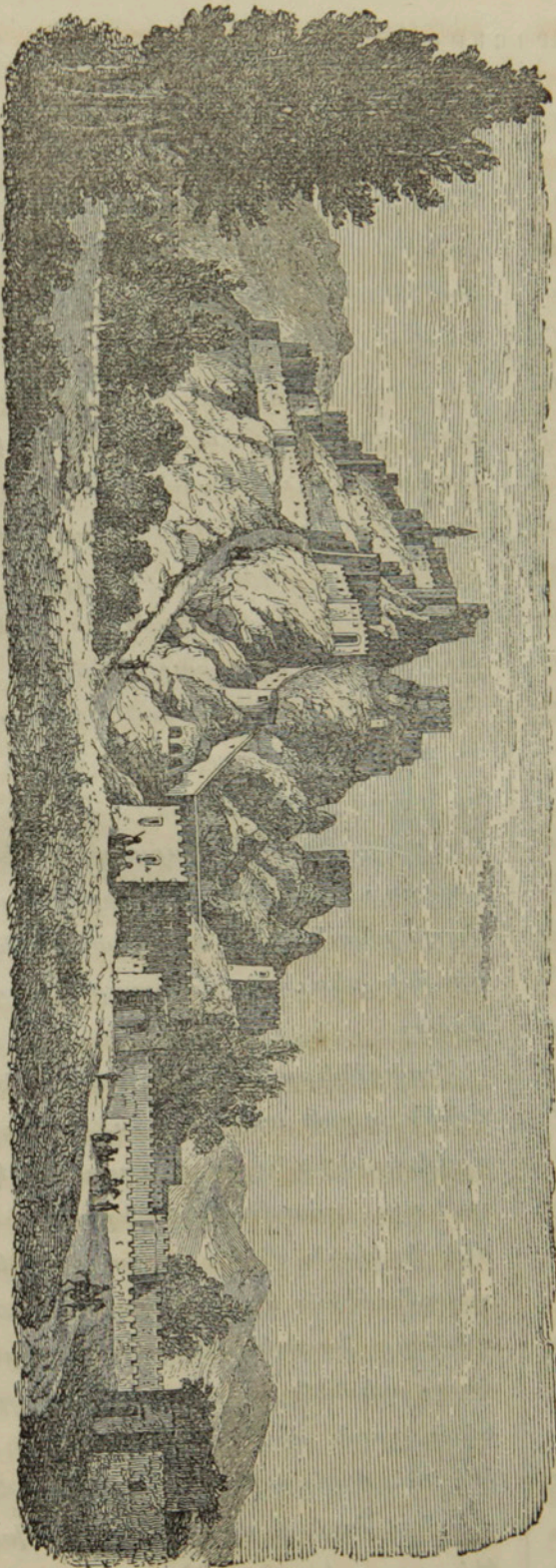
(¹) Պրոկոպիոս այս կերպով կատարագրէ եփրատն ու Տիգրիսը. «, ի միոյ ի լերանց Հայաստանի, որ ոչ յոյժ բարձրաբերձ է, մղոնս հինգ ի հիւսիսոյ Թեոդոսիոպոլիսայ եւ լաննս վտակք երկու. աջակողմեանն եփրատ է, եւ ձախակողմեանն Տիգրիս: Սա առանց ոլորտս առնելոյ դեպուողիդ դիմէ յԱմիդ կոյս. ոչ ընդունի յինքն զջուրս այլոյ վտակի, եւ ընդ հիւսիսակողմն քաղաքին յԱսորեստան անցանէ: Իսկ եփրատնս հրաշիւք իմն զողցես աներեւոյթ լինի փոքր ինչ հեռագոյն ընդ երկրաւ. քանզի ջուրն վերստին ի վեր ելեալ ծածկէ զանագին ընդարձակութիւն հողոյն՝ որոյ երկայնութիւնն ձգի մղոնս վեց, եւ լայնութիւն մղոնս երկուս եւ կես: Այս ճախճախոտ տեղի ծածկեալ է եղեգամբք. բայց եւ գետինն այնպէս տրամ է եւ սերտ՝ զի բոլի ոք թէ ի հաստատուն երկրի շրջիցի: Երկվարք եւ հետեւակք եւ սայլք անցաննն հանապազ ընդ այն, եւ ջլսն երբեք զճողփին ջուրց, եւ չիմանան իսկ զի ընդ օտիւք նոցա անդունդք բազուցեալ կան: Ամ բոտ ամէ բնակիչքն հոսր հարկաննն ի շամբս եղեգանցն առ ի զանցս բանայոյ, եւ յորժամ հողմն ուժգին շնչիցէ, ի ժամուն եղեգունքն ընջովին իսկ հրդեհին եւ անձուկ ջրանցք գետոյն ի յայտ գան. բայց սիկն կուտեալ վերստին յանձ տեղուոյ՝ յառաջինն զնա դարձուցանէ կերպարուն: Անտի դիմեալ զնայ գետն ի կողմանս եկեղեցայ՝ ուր տաճարն է Անանտայ ի Տուրիոյ, եւ անտի Իփիգենէ դուստր Ագամեմնոնի փախուս. ընդ Որեստեսոյ եւ ընդ Փիլադեայ, ընդ իւր տանկելով զանգրի դիցոյնսոյն:»

Երկրորդ առաւօտը ժամը 7-ին Ֆանապարի ելանք, եւ սկսանք *Նեմրոս* սաղը ըսուած լեռներուն վրայ ելնել, որ հիներուն *Նայս* բաժն է. չորս մղոն անդին բարձրաւանդակի մը վրայ ելանք, որոյ մէկ քանի աւելի բարձր կտորները ձիւնապատ էին, եւ անկից աեսանք հեռուն Վանայ ծովը:

Այն բարձր տեղին վրայ վեց մղոն տեղ քալեցինք, եւ նէմրուտ տաղին բարձր ծայրը մեր աջակողմը մնաց, մինչեւ որ Վանայ լիճը բոլորովին բացուեցաւ մեր աջքին առջեւը: Պտղովէոս այս լճին *Արսիսսա* անունը կուտայ. կերելի թէ այդ անունը առնուած է *Արահշ* քաղաքին անունէն, որ ծովակին հիւսիսային եզերքին վրան է: Երկայնութիւնը արեւելքէն արեւմուտք ինծի կերելի թէ 25-էն 30 մղոնի չափ է, եւ լայնութիւնը դէպ ի մէջտեղը 9-էն մինչեւ 12 մղոն. բայց այնչափ խորշեր ու ծոցեր ունի, որ թէպէտ եւ շրջապատը 90 ժամուան Ֆանապարի լինի, նաւ մը յաջողակ քամիով 4 ժամէն հազիւ կհասնի Դատուանէն մինչեւ Վան, որ գրեթէ դիմացի կողմը կընկնի: Ջուրը աղի է, եւ սակայն շատ ազնիւ ձկներ կենն մէջէն. հիւսիսային կողմն է *Սեփան* տաղը ըսուած բարձր լեռը. արեւմուտքը *Նեմրոս* տաղը, եւ հարաւային կողմը *Հադրուշ* ըսուած ահագին լեռներու գօտին. այս զանազան լեռները մեր տեսած ժամանակը ձիւնով ծածկուած էին, եւ ես կարծեմ թէ հին ատենը ասոնք ամէնն ալ *Նայս* կըսուէին: Ծովակին արեւելեան հարաւային կողմը երեք կղզի կայ, որոց մէկուն մէջ հին վանք մը կայ Հայոց. արեւելեան եւ հիւսիսային եզերքներուն վրայ Խլամ, Արճէշ եւ Վան քաղաքներն են: Վան անունը Հայոց լեզուովը բերդ կնշանակէ (²): Իսկ արեւմտեան ու հարաւային եզերքները վայրենի եւ անապատ տեսք մը ունին:

(²) Գուցէ կարծելով թէ *ուան* բառին ձեւացած է. բայց այն եւս ոչ թէ բերդ կնշանակէ, այլ մեծ գեղ: Հաւանական է որ *Վանայ քերչ* անունը բարբառներ են ճանապարհորդին իբրեւ մեկ բառ: ԾԱՆՈԹ. ԹԱՐԳՄ.

ՎԱՍԱՅ ԲԵՐԴ.

ՎԱՍ ԲԱՂԱՅԷ.

